

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

**A magyar büntetőeljárás történeti fejlődésének főbb állomásai
a Csemegi kódex megalkotásáig**

Szerző:

dr. Jakab Zsolt

2014. május 22.

Bevezető

A hazai büntető eljárásjog fejlődéstörténetét illetően megbízható adatokkal csak Szent István idejétől rendelkezünk, de ezek is - a XIX. századi nagy "áttörésig" - mindössze jogtörténeti értékkel bírnak. Amint Angyal Pálnál olvashatjuk, a modern magyar büntetőbíróóságok szervezete és a tételes büntető eljárásjog kialakulása nem a régi magyar jogfejlődés, hanem a XIX. század folyamán kialakult kontinentális vegyes rendszer alapulvételével lett törvénybe foglalva.[1]

A magyar büntetőeljárás történelmi rendszereit vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy azok nem mutatnak lényeges eltéréseket az európai jogfejlődés irányaitól.

A fennmaradt történeti adatokból jogtörténészeink megállapították, hogy a bírói hatalom gyakorlása mindig központi helyet töltött be az adott társadalom életében, és már állami életünk legelső kezdeti időszakából is fontos emlékek maradtak meg a bíraskodásról, amelyek alapján jól nyomon követhető az egyes korszakokban bekövetkező fejlődés.

A magyar büntető eljárásjog történetének főbb állomásai

1. A vérségi és törzsszövetségi igazságszolgáltatás korszaka

Az ősközösségi rend alapja a termelőeszközök közös tulajdona volt. A termelőeszközök, illetőleg a termelőerők fejlődésével az emberi közösségek formái is bonyolultabbá váltak. Munkamegosztás jött létre, átrendeződtek a házassági viszonyok, az emberi közösségek új formáiként kialakultak a törzsek.

A teljes egymásrautaltságban a törzs, a nemzetségi szervezet volt az „egyén”, határain kívül emberi élet elképzelhetetlen volt. Minden viszályt vagy vitát azok összessége döntött el, akikre tartozott: a nemzetség vagy a törzs, vagy az egyes nemzetségek egymás között.

A nemzeti társadalom jogszolgáltatásának jellemzője kezdetben a kettősség volt, belső és külső igazságszolgáltatásra vált szét. A nemzetségek tagjai által egymás ellen elkövetett sérelmekre a belső igazságszolgáltatással válaszoltak. A nemzetségek tagjainak egymásra utaltsága miatt ezen esetek száma kevés lehet, jelentőségük nincs. A törzset-törzsszövetséget ért külső sérelmekre - általában támadásra - a külső igazságszolgáltatással válaszoltak, amelynek az eszköze a bosszú és a háború voltak.

A belső igazságszolgáltatás során a vezérek korában magát a nemzetség egészét illette a bíraskodás, amelyet első fokon az erre kirendelt - a fejedelem után a második és harmadik tisztséget betöltő - gyulák és harkák végeztek, míg másodfokon, illetőleg a fontosabb ügyekben, például a nemzetség ellen elkövetett áruság eseteiben, közvetlenül a nemzetgyűlésen történt az igazságszolgáltatás. A kisebb jelentőségű ügyekben szintén a nemzeti gyulák és harkák ítélezését valószínűsíthetjük.

A bűnök között aszerint tettek különbséget, hogy azok a közösséget vagy a magánszemélyeket sértették. A közösséget sértő cselekmények megbüntetésére a mindenkori vezetés tartott igényt, míg a magánszemélyek elleni cselekmények elintézését részben a felekre bízták, illetve az elkövetők megbüntetésére már kijelöltek „bírákat.”

A korszakban a büntetések legjelentősebb része a gyakorlat, a szokás, a tradíciók követelte módon alakult.

2. Az államalapítástól a Hármaskönyv megjelenésig terjedő időszak.

Első királyaink eljárásjogi rendelkezései elég szórványosak voltak, kizárólag a bizonyítás körében tartalmaztak előírásokat. A jogtörténeti kutatások valószínűsítik, hogy az államalapítás korában a germán jog hatására alakult az eljárás, az Anjouk által inkább preferált normann eljárásjog csak később éreztette hatását.

A legrégebb királyi törvények (dekrétumok) az államalapító Szent Istvántól valók. 1001-ben adta ki I., 1030-1038 között II. törvénykönyvét. Ezek a kimondottan feudális jellegű törvények sok

vallási rendelkezést is tartalmaztak és sok volt bennük a büntetőjogi rendelkezés is. István, majd utódainak jogalkotását is a kialakuló és nehezen szilárduló új rend kíméletlen védelme jellemezte. Kegyetlen büntetéssel biztosították a magántulajdon védelmét.

A királyság létrejöttével, az állami élet megszilárdulásával a bírói hatalom a királyra szállt. Az államalapítást követően a bírói hatalom egyike a legfontosabb felségjogoknak. Az állam első embere testesítette meg az igazságszolgáltatást: hatalma kiterjedt minden személyre és területre, bármely jogvitában dönthetett, minden ügyet magához vonhatott, és mindennek színterévé a királyi udvar vált.

Az első királyaink az igazságszolgáltatást személyesen tanácsuk közreműködésével, udvaruk székhelyén vagy a Székesfehérvári törvénynapokon tartották.

Az ítéletért folyamodók számának megszorodásával az uralkodó távolléte esetére alakult ki a munkamegosztás, a király kénytelen volt bírói hatalmát megosztani, ami történhetett állandó megbízatással vagy különös kiküldetéssel. A XII. századtól kezdve a király vidéken való személyes ítélkezése szinte teljes egészében elmaradt, a király már csak a nemesek főbenjáró pereiben ítél személyesen, bár vannak feljegyzések arról, hogy egyes kiváltságos testületek és főbb méltóságok ügyeiben is a király járt el. 1526 után a király személyes bíraskodása végleg megszűnt.

[2]

A király megosztotta hatalmát egyes udvari főméltóságokkal, így jutott bírói hatalomhoz a nádor, aki eleinte csak az udvarnokok felett ítélkezett, utóbb azonban a király valóságos helyettese lett és a király bírói hatalma a nádorra szállt. Kezdetben a királynak volt külön udvari bírója is. Egyre több esetben kellett a királyt az ítélkezés során helyettesíteni, így a nádor jogköre is egyre szélesebb lett.

Legfőbb feladata a bűnüldözés illetve ítélkezés volt, de egyéb jogszolgáltatást is ellátott a király nevében. A XIII. század elején már a nádor tartja a király akadályoztatása esetén, annak nevében, a székesfehérvári törvénynapokat, majd a király curiájából is kiválik és önálló nádori bíraskodást gyakorol, saját erre szolgáló segédszeméllyel. A másik bírói hatalom az országbíró

volt. Az országbíró a nádor helyettese volt, majd annak önálló bírói hatalommal történt felruházást követően vált utódává. Később Ő lett a királyi bíróság vezetője.

Fontos szerepet játszott az ítélezésben a királyi jegyző vagy kancellár is, aki a határozatokat és az okiratokat szerkesztette, és ellátta a király pecsétjével. Az első századokban csak a papok voltak írástudók, a királyi kancellárt is a főpapok közül választották, később személye megegyezett az esztergomi érsekkel.

A nádor, az országbíró és a kancellár az ország rendes bírái voltak, mert bármely ügyben eljárhattak, a királyi bíróságban részt vehettek és az elé másokat idézhettek. Emellett egyéb királyi bírák is voltak: tárnokmester, a horvát-, dalmát-, és szlapon bán, az erdélyi vajda. A királyi és a nádori bíróság is a király székhelyén működött.

A királyi és a nádori bíraskodás közös intézményei voltak az úgynevezett nyolcados törvénykezési szakaszok, amelyek a székesfehérvári törvényt napokból származtak. Ezekben a királyi és a nádori bíróság a király székhelyén működött. A nyolcados törvényt napokon az ország két rendes bírájának, a többiek helyetteseinek és az országgyűlés által választott főpapoknak és főuraknak jelen kellett lenni.

A királyi udvari bíróságokon kívül még kisebb hatáskörű vidéki bíróságok is működtek.

A várszervezet közegeit a XIII. századik bírói jogok nem illették meg. A XIII. század vége felé változott meg a helyzet, amikor a várrendszerből, amely eredetileg a királyi sereg alappillére volt, közigazgatási szervezet fejlődött ki.

A köznemesek megjelentek a várban élők gyűlésein, jogvédelemért folyamodtak a bíráikhoz, összefogtak a várbeliekkel és megalkották a megyéket. Ezzel alakult ki a megyei bíraskodás. A régi várkerületekben a várispán és udvarbírája gyakorolták a bírói hatalmat. Eleinte kizárólag a várjobbágyok és az alsóbb rendű szabadok felett ítéleztek, és akkor is csak abban az esetben, ha a király személyesen nem bíraskodott.

A vármegyék létrejöttével a várispán a megyékben is megtartotta hatalmát, de immár megyei vagy főispán néven. Az udvarbíró is megmaradt, de hatáskörét közigazgatási teendőkre is kiterjesztették, majd a XIV. század elején főispáni helyettesé (alispán, vicecomes) alakult.

Ebben a korszakban jelenik meg a szolgabíró is, akinek eredete a nemesi elem várszerkezetbe való beolvadásával függ össze. A szolgabírák a nemeseknek és jobbágyoknak, valamint az idegeneknek csekélyebb jelentőségű ügyeiben egy vagy két esküdt közreműködésével járt el.

A nemesek felett saját nemzetségük bírái, illetve másodfokon maga a király volt hivatott ítélni. A XIII. századtól bekövetkezett éles rendi elkülönülés (nemesek, városi polgárok, parasztok) az igazságszolgáltatás differenciálódását is eredményezte, amely változások a bírói szervezet átrendeződését is eredményezték.

Ezen jelentős változásokat követően alakultak ki a megyei törvényszékek (sedes judiciaria), amelyek a nemesek ügyeinek elsőfokú rendes bíróságaivá alakultak. Korábban a nemesek felett a nádor, illetve a nádori szék ítélt, de minthogy a nádor nem lehetett jelen mindenütt vidéken, ezért a nemesség jogot nyert arra, hogy önmaguk által választott bírák segítségével rendezzék vitás ügyeiket. Ezekből a megyei bírákból jött létre a szolgabírói (judices serventium) állás (1298:XXVI.t.c.), és jött létre a megyei törvényszék, mint a nemesség elsőfokú bírósága, amely kezdetben a főispán vagy alispán elnöklete alatt négy szolgabíróból állt.

A városok lényegében a XIII. században, a várszerkezet felbomlása után nyertek önállóságot és saját bíróságot. A polgárság évente választott bírót, aki tizenkét választott esküdt közreműködésével ítélt. [3]

A földesúrat az úri hatalom és bíraskodás a királyság első századaiban csak a rab- és udvari szolgálkkal kapcsolatban illette meg. A jobbágyok a várhatóság bírói hatalma alá tartoztak.

A várszerkezet alakulása után a jobbágyok földesúri hatóság alá kerültek. A XIV. századra az egész ország területén szokássá vált, hogy a földesúr a birtokán lakó szolgálk és jobbágyok felett

személyesen vagy tisztjei által bíraskodják. Ez a bírói hatalom azonban jelentősen korlátozott volt, mert nem terjedt ki a nyilvános lopás, rablás és főbenjáró bűntettek miatti eljárásra, amelyre az eljárás a főispáni bíróságnak volt fenntartva. Külön királyi kiváltsággal azonban a földesúrat erre is feljogosíthatták, sőt akár pallosjogot is kaphatott.

Az egyházi személyek felett kevés kivételtől eltekintve csak feljebbvalóik gyakoroltak büntető hatalmat, ezért külön szervezettel bírtak, és bizonyos hozzájuk utalt ügyekben mindenkire kiterjedő bírói hatalommal rendelkeztek az 1222 óta különös kiváltság alapján működő szentszékek, a római katolikus egyház egyházi bíróságai. Az egyházi bíróságok az egyházi bűncselekmények mellett, kiváltság által jogot kaptak arra, hogy bizonyos világi bűntettek esetén, - így uzsora, hamis eskü, hitszegés elkövetői felett - is ítélkezzenek. A papi rend jelentős befolyást gyakorolt a polgári bíróságok előtt folyó büntetőeljárásra is, a törvényes bizonyosság és az istenítéletek ellenőrzése terén. Ezek törvényszékek a püspök elnöklete alatt a szentszéki ülnökökből alakultak, ítéleteik ellen az érsekhez, majd ezután pedig a római szentszékhez lehetett fellebbezni.

A korszakra jellemző gyakori háborúskodás és belviszály a rendes bíróságok működését gyakorta akadályozta, ezért a felek sok esetben az egyházi bíróságokhoz fordultak.

Egyes szerzők (elsősorban Fayer László) véleménye szerint a XV. századot megelőzően a kezdetleges vádelv szabályai szerint - a sértett kezdeményezésére és a felek széles rendelkezési jogával - folyt az ítélkezés.

Ezen véleményből és a meglévő emlékekből megállapítható, hogy büntetőeljárásunk első korszakában az főleg vád alapú volt. A király és az állam elleni bűncselekmények és egyes főbenjáró bűntettek esetében a feljelentés büntetés terhe mellett kötelező volt, a magánszemélyek elleni bűncselekmények üldözése és megbüntetése főként a sértett fél panaszától függött. Lehetővé tették, hogy a terhelt a törvényszerű büntetést az elégtételre jogosulttal történő kiegyezéssel - akár díj fizetése ellenében - kikerülje.

A perorvoslatot már az első királyok törvényei is említik. Az alsóbb fokú bíró ítéletével nem elégedett fél panasszal fordulhatott a királyhoz amiatt, hogy a bírógazságtalanul ítélte. Ez a

fellebbezés kezdetleges alakja és a székesfehérvári és a később kialakult törvénytörvényeken lehetett érvényesíteni.

A földesúr bíróságának ítélete ellen a megye ispánjához, ennek határozata ellen a királyi bírósághoz lehetett jogorvoslatért fordulni. A városi bírák ítélete ellen a tárnokmesterhez vagy azon város bíróságához amelynek joga hatályos volt az első fokú bíró székhelyén. A tárnokmester ítélete ellen még fellebbezéssel lehetett élni a királyhoz, de mind a tárnokmester, mind a megyei bíróság ítélete elleni sikertelen fellebbezést büntetéssel sújtották.

Az eljárás törvényességét mint alkotmányjogi előfeltételt II. András 1222-es aranybullája fejezte ki a leghatározottabban: „Akarjuk azt is, hogy a nemeseket sem mi, sem utódaink valamely hatalmasnak való kedvezésből sem el ne fogják, sem meg ne rontsák, hacsak előbb megidézve és törvény rendje szerint elítélve nem voltak.” Az aranybullának ez a cikke a nemesi előjogok egyik saroktételévé vált és a büntetőeljárásunk fejlődésére 1848-ig befolyást gyakorolt.

3. A Tripartitumtól az első kódexig

A XV. században a feudális széttagoltság és a központosítási kísérletek a jogalkotás terén is jelentkeztek. Az oklevelekbe foglalt jogforrások bizonytalanok voltak, városonként eltérő jogi szabályok érvényesültek. Német, cseh és lengyel előzmények után így Magyarországon is szükség mutatkozott egy egységes jogkönyvre. A jogi szabályok összegyűjtésével, rendszerezésével már I. Mátyás is megpróbálkozott, 1486. évi dekrétumát a kodifikáció első magyar kísérletének tartják.

Ilyen előzmények után született meg a Tripartitum, amely Werbőczy Hármaskönyve néven lett ismert. A Tripartitum az a szokásjogi gyűjtemény, amelyet az országbírói ítélőmesterből nádorrá lett Werbőczy István 1504-ben kezdett el összeállítani, és 1514-ben fejezett be. Eredeti latin címe: „Tripartitum opus iuris consuetudinarii inlyti regni Hungariae”, magyarul: „Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve”. Lényege: a korabeli Magyarország jogi szabályainak és szokásjogainak összegyűjtése, rendszerezése és írásba foglalása.

II. Ulászló király Werbőczy István országbírói ítélmestert bízta meg „az ország minden jogainak, törvényeinek, bevett és jóváhagyott szokásainak s rendeleteinek egybeszedésével, címekre és fejezetekre osztásával”. Az elkészült munkát az 1514. évi országgyűlés tíz jogtudós átvizsgálta. Miután a bizottság a munkát helyeselte és „abban az ország törvényeit s jóváhagyott szokásait jó renddel és kellő módon összeírottaknak megismerte”, a munkát az 1514. évi LXIII. törvénycikk helyeselte, és a király is megerősítette. Az 1514. évi Dózsa György-féle parasztfelkelés miatt hirtelen megváltozott helyzetben, a királyi jóváhagyást tartalmazó okmányra nem került pecsét és nem hirdették ki, így nem is emelkedett törvényerőre. Egyes vélemények szerint a királyi tanácsban ülő bárók nem akarták a köznemeseket is bevonni a kormányzásba, ezért a törvényé emelését és bevezetését elszabotálták.

Miután a király a hiány pótlása nélkül 1516-ban meghalt, Werbőczy a munkát saját költségén 1517-ben Bécsben kiadatta. A királyi pecsét hiánya ellenére a Hármaskönyvet más jogszabálygyűjtemény hiányában alkalmazni kezdték a bíróságokon, és a későbbiekben mint szokásjog érvényesült. A Tripartitum a magyar szokásjog meghatározó gyűjteménye, és egészen 1848-ig használatban volt. Egyes passzusai a második világháború végéig érvényben voltak.

A Hármaskönyv megjelenése a XVI. század elején a perjog történetében nem valódi korszakhatár, szétszórt, alig követhető és részleteiben olykor ellentmondó rendelkezései nem változtattak azon a tényen, hogy az egységes büntetőeljárás írott szabályrendszere továbbra is hiányzott.

A nemesi kiváltságok, az úriszékek és az egyház bíraskodási jogköre nyilvánvalóan nem tették lehetővé széles körben érvényes eljárási szabályok megalkotását. A betelepült külföldiek szokásjogi alapon gyakran korábbi saját jogukat alkalmazták, amelyre a városi bíraskodás privilégiuma adott kereteket. Eltérő jog érvényesült tehát az egyházi, a földesúri és a városi bíraskodásban, és ehhez hozzájárultak az ország „csatolt részeinek” pl. Erdélynek vagy Szlavóniának a bizonyos fokig önálló jogfejlődése.

A korszak elejétől III. Károly királyig (Magyarország királya: 1711. április 17. - 1740. október 20.) Magyarországon szinte folyamatos háborúk és belviszályok dúltak. Erdély

Magyarországtól elszakadt, önálló fejedelmek uralma alá került. Az ország közepén és a déli megyékben a török volt az úr. Ez a helyzet a jogfejlődésre is kihatott. A király idejét az ország védelme kötötte le, ezért gyakran szünetelt az igazságszolgáltatás. A politikai helyzet Werbőczy Hármaskönyvének alkalmazhatóságára is kihatott.

Mindezek folytán Angyal Pál nem véletlenül jutott arra a sommás következtetésére, hogy a XVI-XVIII. század büntetőjogát Magyarországon még mindig a „minden egységet nélkülöző merő önkény jellemzi.”

A király személyes bíraskodásával ebben a korszakban már nem találkozunk, a király nem lakott állandóan az országban, így uralkodói jogait a nádor, illetve helytartó útján gyakorolta. A király bírói hatáskörének megszűnésével növekedtek a nádori bíróság teendői, amelyeket - nádor hiányában - a királyi helytartó végzett. A nádori bíróság folyamatosan működött, vezetése a nádort illette. A nádort ezen kívül még külön törvény bízta meg egyes fontosabb ügyek intézésével.

A XVIII. Század elején a nádori bíróság átalakult. A fellebbezési ügyeket a hétszemélyes tábla, az elsőfokú ügyeket a királyi ítélőtábla vette át. A nádori bíróság utóda a hétszemélyes tábla lett, a hétszemélyes tábla elnöke pedig a nádor.

Az országbíró hatásköre is megváltozott. Állandó tagja lett a nádori bíróságnak, a nádort akadályoztatása esetén helyettesítette. Az 1723-as bírói szervezés vetett véget az országbíró önálló tevékenységének, azt követően lett a hétszemélyes tábla tagja.

Az esztergomi érseknek, mint főkancellárnak jogköre is módosult, névleg megmaradt ugyan a királyi bíróság tagja, de bírói teendőiben a személynök járt el, aki hamarosan függetlenné vált és a királyi tábla tagja lett.

A tárnokmester bírói hatáskörében a korszak végéig nem volt változás.

A korszak elején még tartottak nyolcados törvénynapokat, amelyek aztán az 1723. évi 24. és 25. törvénycikkek megjelenése után megszűntek, az ide tartozó ügyeket az állandóan működő hétszemélyes és a királyi ítélőtábla vette át.

A bekövetkező szervezeti változások miatt módosult a fellebbezési fórum is, a bűnügyek közül a felségsértések, a hűtlenségek, és a nagyobb hatalmaskodások, valamint a megyei törvényszékektől fellebbezett ügyek a királyi ítélőtáblához, a királyi ítélőtáblától fellebbezett ügyek a hétszemélyes táblához kerültek.

Kisebb átalakulás ment végbe az alsó fokú bíróságoknál, amelyek a megyei, városi és úri hatósággal maradtak egybekapcsolva.

A megyékben a főispán bíraskodása megszűnt, helyette az alispán lett a megyei törvénykezés feje. Súlyosabb ügyekben a megyei törvényszék ítélkezett, amely az alispán elnöke mellett a szolgabírákból és választott ülnökökből, később táblabírákból alakult.

Városokban az igazságszolgáltatást a városbíróból és a tanácstagokból alakított törvényszék, kisebb ügyekben a városbíró, vagy városkapitány végezte.

A földesúri bíróság (úriszék) a jobbágyok csekélyebb ügyeiben járt el, ha a földesúr pallosjogot is gyakorolt, akkor a jobbágyok bármely bűnügyében eljárhatott. Az úriszék általában a földesútból vagy megbízottjából, és két meghívott tagból állt. Jelen kellett lenni a szolgabírónak és esküdttársának int törvényes biznyságnak.

Az egyház kiváltságos helyzet jelentősen csökkent. A szentszékek büntetőbírószági hatáskörét egyre szűkebb korlátok közé szorították. Mátyás király idejében hatáskörük az uzsorára és az eretnekségre is kiterjedt, addig ebben a korszakban főleg annak második felében már csak a hamis esküre vonatkozott.

Jellemző sajátossága a korszak büntetőeljárásának, hogy formáságai a bűncselekmények és az elkövetők rendi állása szerint eltérőek voltak. A korai feudalizmus egyházi és királyi

bíráskodásától eltekintve a büntető perekben egészen a XIX. század derekáig az eljárásnak két fő formája volt ismert, az írásbeli, és a szóban zajló, ún. sommás per.

Írásbeli per folyt a nemesek ellen, ők szabadlábbon védekeztek, kényszervallatást nem alkalmazhattak velük szemben, és a per több fellebbezési fórummal évekig elhúzódhatott.

A nemes ember szabadon védhette magát az Aranybullára és Werbőczy Hármaskönyvére támaszkodva, és mindössze tettenérés fennforgása esetén, illetve felségsértés elkövetésekor volt fogvatartatható. A nemesek igénybe vehették a büntetőeljárás során a polgári eljárásból származó írásbeli per alkalmazását is.

A nemesekkel szemben nyomozó eljárásnak nem lehetett helye, hiszen őket megillette a szabad védekezés joga. Tortúra a nemesek ellen csak a legkritkább esetben, és akkor is inkább visszaélésből fordult elő.

Elvileg kisebb súlyú bűncselekmények esetén nemesek ellen is folyhatott szóbeli per, nekik azonban alanyi joguk volt az írásbeli processzus kikényszerítésére.

Sommás, szóbeli per folyt a jobbágyok ellen, az eljárás letartóztatásukkal (befogásukkal) indult, a tortúra velük szemben megengedett volt. A nem nemes és különösen a jobbágy rendű személyeket a gyanúsítás alkalmával azonnal le is tartóztatták. Csak felségsértés, hűtlenség, hatalmaskodás esetén vehették igénybe az írásbeli pert, míg közbűntettek esetében a gyors lefolyású szóbeli, criminalis procedúrának voltak alávetve, amely keretében velük szemben nyomozó vizsgálatot folytattak le, ami rendszerint kínvallatással is párosult.

1791-ben a tortúrát eltörölték, de hallgatólagosan - bár egyre inkább különféle "szelídített" változataiban - jóval tovább élt, a törvény előtti egyelőség deklarálására azonban még közel száz évet várnunk kellett.

A XIX. Századra a kisebb-nagyobb változások eredményeként a következő bírói szervezet alakult ki és működött Magyarországon:

Elsőfokú bíróságokként: a megyei törvényszékek, városi törvényszékek, földesúri bíróságok, szentszékek, és egyes kiváltságos területek bíróságai működtek.

Felsőbb fokú bíróságként: a királyi ítélőtábla és a királyi hétszemélyes tábla járt el.

A megyei törvényszék elnöke az alispán (másodalispán), tagjai a táblabírák, szolgabírák és az esküdtek voltak. Főbenjáró ügyekben, illetve a nemesek ügyeiben az elnökön kívül 12, egyéb ügyekben pedig 4 tagból állt a törvényszék.

Kihágások felett a szolgabíró, mint egyes bíró ítélt.

A városi törvényszék az évente újraválasztott állandó bíró elnöklete alatt, a vele tanácsban ítélező 12, évenként választott városi tanácsnok minőségű esküdt segítségével működött. Kihágási ügyekben az egyik törvénytudó bíró vagy a rendőrkapitány ítélt.

A földesúri bíróság, az úriszék, a földesúrból vagy megbízott tisztjéből és két megyei táblabíróból állt. Rajtuk kívül jelen volt még egy szolgabíró és egy esküdt is, akik a törvényességet igazolták.

A királyi tábla (sedes judiciara regiae majestatis) elnöke a személynök, tagja két főpap, két világi főnemes, az alnádor, az alországbíró, négy ítélőmester és több táblabíró volt. Egy tanács 9 tagú volt, kisebb ügyekben 5 tagú tanács járt el. A királyi tábla ugyan rendszerint másodfokú bíróság volt, azonban a felségsértés, a hűtlenség és az 1723:VII. t.c.-ben felsorolt más bűntettek tekintetében elsőfokúként járt el.

A hétszemélyes tábla (tabula septemviralis) elnöke a nádor, helyettese az országbíró, tagjai a primás, a tárnokmester és további világi és egyházi bírók voltak. Egy tanács 7, illetve 11 tagú volt.

Egyes különbíróóságok voltak a szentszékek, az egyházi nemesek bíróságai, a primás ítélőszéke, a zágrábi püspök bírósága és a királyi magyar tudományegyetem törvényszéke (sedes judiciaria regiae universitatis). [4]

A XIX. század fordulójától a fejlődés már felfogható kodifikáció-történetként is. Az 1795. évi javaslat - amely nem vált törvénné, de jelentősen befolyásolta a gyakorlatot - II. József 1788-as perrendtartásából indult ki, ám a nyomozó elv ausztriai túlsúlyával szemben sokkal inkább vegyes rendszerű volt. A titkos nyomozást írásbeli vádper követte, mely a felek „iratváltásával” indult, s per lefolyását ítélethozatal zárta.

A javaslat számos rendelkezésén érződtek a felvilágosodás eszméi, így a korábbi felfogástól eltérően nem különböztetett az eljárás módját illetően a bűncselekmények súlya szerint, és határozottan tiltotta a kínvallatást, ugyanakkor jól érzékelhetőek maradtak bizonyos feudális perjogi hagyományok, a nemesi kiváltságok, vagy a kötött bizonyítás.

Nem vált törvénné az utókor által kevésbé haladónak minősített 1827- évi javaslat sem. Ez a javaslat az eljárásjogi részét illetően a bizonyítási rendszer alapos kidolgozásával tűnik ki. Különböztet teljes értékű bizonyítékok és gyanújelek között. Első helyen a beismerő vallomást említi, amely önmagában is marasztaló ítélet alapja lehet, de csak akkor, ha a bíróság előtt hangzott el, teljes, önkéntes, megalapozott és következetes.

A többi bizonyítási eszköz, pl. a tanúvallomások, az okiratok, vagy a tárgyi bizonyítási eszközök csak bizonyos feltételek mellett fogadhatóak el bizonyítékként, csakúgy mint a (másutt egyébként csak a tortura igazolására hivatott) „megalapozott gyanújelek”. A reformkor törvényalkotási törekvéseit azonban már nem lehetett elfojtani.

Széchenyi István 1833-ben megjelent „Stádium”-ában a határozottan síkra szállt a törvény előtti egyenlőség, a védelem joga és az ítélkezés nyilvánossága mellett. Az 1832-36. évi Országgyűlés ún. „úrbéri törvényjavaslata” határozottan szorgalmazta, hogy jobbágyokat csak törvényes bírói eljárásban történt elítélésük esetén lehessen „személyükben vagy birtokukban

megtámadni,” illetve „elfogatni vagy testi büntetéssel büntetni”, s egyben lehetőséget nyújtott volna a számukra saját nevükben történő perbeli fellépésre. E két rendelkezést azonban érdemben nem is tárgyalták.

Különösen fontos helyet foglal el ebben a sorban az 1843. évi büntető törvénykönyvi javaslat, amely Európa-szerte ismertté vált. A magyar kodifikátorok ugyanis lefordították német nyelvre a javaslatot és bírálatra megküldték C. J. A. Mittermaiernek, aki akkor megfellebbezhetetlen tekintélynek számított és igen jó véleményt alkotott a javaslatról. A következőket írta: „egyetlen más törvényhozási mű sem viseli magán oly magas fokon annak a törekvésnek a jegyeit, hogy a kor haladásának, az igazságosság követelményeinek és az új büntetőjogi eszméknek megfelelő törvénykönyvet alkosson, mint éppen a magyar tervezet”. A javaslatból törvény mégsem lett. A hazai jog helyreállítása során az Országbírói Értekezlet a javaslatot nem vezette be az alkalmazásba, helyette Ideiglenes Törvénykezési Szabályok címmel az 1848 előtti törvényes hazai gyakorlatot hozták vissza. Ezzel az 1843. évi javaslat sorsa megpecsételődött.

Az 1844. évben Deák Ferenc és Szemere Bertalan nyilvánosságra hozta különvéleményét: szerintük angol minta, esküdtszék, szabad bizonyítási rendszer, a fellebbezés kizárása, és semmitőszék szervezése lett volna kívánatos. A két nézet hívei a markáns különbségek ellenére számos fontos kérdésben megegyeztek: eltörölték az úriszékot, megszüntették a nemesi előjogokat, lényegesnek tekintették a védelem jogait. Sajnos ezek a törekvések sem voltak képesek megtörni a Felsőház ellenállását.

Az 1848. évi reform törvényhozás alapvetően érintette az igazságszolgáltatást is, hiszen a jobbágyság eltörlésével és a jogegyenlőség elvének előretörésével együtt meg kellett szüntetni a földesúri bíraskodást és a megyei törvényszékek hatáskörét ki kellett terjeszteni, a szabad királyi városok polgárainak kivételével, a megye összes lakosára. A forradalom bukása a további vitákat, az ésszerű kompromisszumok keresését hosszú időre visszavetette.

A szabadságharc bukása után 1849 és 1861 között az osztrák Bp. volt hazánkban is hatályban. Jellemzője volt az írásbeli, titkos eljárás és a kötött bizonyítási rendszer. E törvényt

sajátos kettősség jellemezte, formailag a francia mintára létrehozott ügyészség volt ugyan a vád képviselőjére felhatalmazva, tartalmilag azonban a vádelv teljesen hiányzott, a bíróság vád hiányában is eljárhatott, és a vádemelésre kötelezhette az ügyészt.

Az osztrák büntető perrendtartás az 1861-es Országbírói Értekezletig volt hatályban, amikor is a szoros értelemben vett Magyarország területére visszaállították a régi magyar büntető eljárásjogot. Az Országbírói Értekezlet azonban egy nagy reformot véghez vitt, ugyanis a jogegyenlőség elvét juttatta érvényre azzal, hogy a nemes és nem nemes elkövetők által elkövetett bűncselekmények elbírálása estében megszüntették a régi törvények szerint fennállott eljárásbeli különbségtételt. Ettől kezdve a büntető perben az eddig csak nemesek által élvezett szabadságok, a védelem és perorvoslatokra fennálló szabályok, mindenki által, rendi különbségtétel nélkül voltak igénybe vehetők. Perrendtartási szempontból a sommás büntetőeljárás lett a mindenkivel szemben alkalmazandó, csak főbenjáró és bonyolultabb perekben maradt meg az írásbeli per, de a fellebbvitel használatát megszorítás nélkül megengedték a sommás perben is. Ezenkívül eltekinthettek a sommás eljárás szabálya alól akkor is, ha a vádlott maga kérte az írásbeli tárgyalást és ezt a kérést a bíróság is alaposnak találta.

1861-ben az Igazságügyi Minisztérium az Országbírói Értekezlet döntése nyomán rendeletben alkotta meg az ún. „Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat”, amellyel visszaállították a „rég Magyar törvényeket”, de megteremtették a törvény előtti egyenlőséget. Írásbeli perre csak a vádlott kérésére és a bíróság engedélyével kerülhetett sor. Ténylegesen azonban a legtöbb helyen továbbra is - megszokásból - az osztrák eljárás szabályait vették figyelembe a bíróságok. A régi jog visszaállítása, főleg az osztrák jog idején tevékenykedő bírák alkalmazása miatt zavaros állapotok keletkeztek a megyei és városi törvényszékeken, de valóságos káosz uralkodott a teljes büntető eljárás területén is.

Ezen a zavaros állapoton kívánt változtatni az 1872-ben kiadott Ideiglenes eljárási szabályzat. Az igazságügyi miniszter által körrendeletben kiadott szabályzat a királyi bíróságok és a királyi ügyészségek részére készült, amelyet 1874-ben a budapesti királyi tábla, majd 1878-ban a királyi kúria is elfogadott. Bár ezt a szabályzatot eredetileg törvényjavaslatnak szánták, azzá

sohasem vált, de a sok idegenkedés után, itt-ott változtatva, módosítva rajta, átment a bíróság gyakorlatába és egészen 1900-ig zsinórmértékül szolgált.[5]

Az 1878. évi V. tc a büntettekről és vétségekről, valamint az 1879. évi XL. tc. a kihágásokról, alkotják az első magyar törvénnyé lett teljes büntető kódexeket. Az első Magyar Büntetőtörvénykönyv az 1878. évi V. törvény volt. A jogászok kezdettől fogva „Csemegi kódex”-nek nevezték. Nem gyakran fordul elő, hogy valamely törvényt elválaszthatatlanul összekössenek alkotójával. A Csemegi kódexnél ez történt. A Csemegi kódexről szólva gyakran elfelejtik azt, hogy ennek a törvénynek az árnyékában született meg az 1879. évi XL. tc. a kihágásokról. Ezek együtt alkotják a büntető kódexet.

Az 1868-ban Horváth Boldizsár által összehívott reform-bizottság az 1843. évi javaslat törvényerőre emelését indítványozta, némely módosításokkal. Az átdolgozásra Csatsko Imre kapott megbízást, a munka elkészült, de aztán mégis mellőzték.

A kodifikáció hamarosan új irányt vett, és itt kapcsolódik össze a magyar büntetőjog kodifikációja és Csemegi Károly neve, immár elválaszthatatlanul. Csemegi 1872-ben és 1873-ban dolgozta ki a Btk-t, és azt 1873-ban ki is nyomtatták. 1874-ben a javaslatot újból kiadták az általános részre vonatkozó indokolással együtt.

A képviselőház 1873. évi október 29-ki ülésén terjesztik elő a javaslatot, amelyet az igazságügyi bizottság elé utalnak. Az országgyűlés azonban feloszlott, mielőtt a bizottság a tárgyalásait megkezdhetné volna.

Csemegi azután a javaslatot átdolgozta, amelyet végül a képviselőház igazságügyi bizottsága 1876 áprilisától 1877 szeptemberéig tárgyalt. A javaslat tárgyalása a képviselőházban 1877. november 22-én kezdődött. A király 1878. május 27-én szentesítette, az országgyűlés mindkét házában május 29-én hirdették ki.

Csemegi a század nevezetes Büntető Törvénykönyveinek és javaslatainak imponáló ismeretében az egyes kérdések monografikus mélységű feldolgozásával olyan művet hozott létre,

amelynek magas tudományos színvonalát és önállóságát legszigorúbb bírái sem vonhatták kétségbe. Szemére vetették ugyan, hogy a munka eklektikus jellegű, felhasználta az osztrák javaslatot, a német birodalmi Btk.-t, a francia és a belga Code-ot s az olasz javaslatokat, és egyáltalán az európai szakirodalmat. A különleges egyéni teljesítmény értékére világít rá Fayer László, aki így ír: „el kell ismerni, hogy a munkát önálló, és ha nincs is annyira önálló, mint a legújabb olasz, de ezen a kódexen egy negyed századig dolgozott a büntetőjog klasszikus hazájának valamennyi kriminalistája ... Csemegi, pedig teljesen önmagára volt utalva, hogy aránylag rövid idő állott rendelkezésére, és hogy e munkája alatt, mint államtitkár még adminisztrált is és átszervezte a megyei bíróságokat államilag kinevezett bíróságokká, mindezt számba véve a szó legjobb értelmében nagy munkát végzett”.

Ha ma Csemegi történelmi szerepét, szakmai érdemeit kívánjuk megfogalmazni, kölcsönözzük Fayer László mondatát: „Csemegi Károlyé az érdem, hogy Magyarországon az anyagi büntetőjog kodifikálva van. Magyarország történetében korszakot alkotó esemény, melynek számtalan kihatásai vannak úgy a köz-, mint a magánéletre. Egy darab szervezet ez, mely az államélet alapját rakja le.”

Felhasznált irodalom

- Angyal Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. Budapest, 1915.
- Finkey Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Budapest, 1908.
- Finkey Ferenc: A büntetőperjogtudomány háromszázados fejlődéstörténete.
- Vámbéry R.: Büntetőjog. Budapest, 1903.
- Finkey Ferenc: A büntető perjogtudomány háromszázados fejlődéstörténete. Sárospatak, 1948.
- Mezey Barna: Magyar jogtörténet. Budapest, 2007.
- Dr. Márkus Dezső: Magyar Jogi Lexikon
- Király Tibor: Büntetőeljárás jog. Budapest, 2000.
- Vámbéry R.: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. Budapest, 1916.
- Vámbéry R.: Büntetőjog. Budapest, 1903.
- Dobos József: A büntetőeljárás történeti fejlődésének vázlata az 1896-os első kódexig, Jogelméleti Szemle, 2003/3.sz.
- Herke Csongor: A büntetőeljárás története az első magyar bűnvádi kodifikációig a Regulamentum Universale tükrében

[1] Angyal Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. Budapest 1915.

[2] Finkey Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Budapest, 1908.

[3] Finkey Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Budapest, 1908.

[4] Finkey Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Budapest, 1908.

[5] Finkey Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Budapest, 1908.